

Тетяна Гура

кандидат педагогічних наук, професор, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

E-mail: tatyana-gura@mail.ru

Ірина Ріпко

здобувач, інженер, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

E-mail: irina.vodilo@mail.ru

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЯК НЕОБХІДНОГО
АСПЕКТУ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ**

Анотація: розглядається організаторська діяльність студентів як найбільш ефективний спосіб для висунення особистості на лідерські позиції. Проблема формування організаційних здібностей досліджується на прикладі групи аспірантів Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". У статті пропонуються педагогічні умови для формування організаційних здібностей у майбутніх інженерів в навчально-виховному процесі технічного університету. Стаття містить пропозиції щодо підвищення ефективності формування організаційних здібностей як необхідного аспекту лідерської позиції у майбутніх інженерів.

Ключові слова: лідерська позиція, організаторська діяльність студентів, педагогічні умови, навчально-виховний процес у технічних університетах, формування організаційних здібностей майбутніх інженерів.

Tetiana Gura

PhD in Pedagogy, Professor, Department of pedagogy and psychology of social systems management, National technical university "Kharkiv polytechnic institute"; Ukraine

E-mail: tatyana-gura@mail.ru

Iryna Ripko

Master of Education Higher Education, Researcher of the Department of Pedagogy and Psychology of social systems, National technical university "Kharkiv polytechnic institute"; Ukraine

E-mail: irina.vodilo@mail.ru

**FORMING ORGANIZATIONAL ABILITIES AS A NECESSARY ASPECT OF
LEADERSHIP POSITIONS OF FUTURE ENGINEERS**

Abstract: The article examines the organizational activity of students as the most effective way for the nomination of the person in the leadership position. The problem of formation of organizational skills is studied by the example of a group of graduate students of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". The article proposes pedagogical conditions for the formation of organizational abilities of future engineers in the educational process of technical university. The paper contains proposals to improve the efficiency of formation of organizational skills as an essential aspect of leadership positions at the future engineers.

Keywords: Leadership position, organizational activity of students, pedagogical conditions, educational process at the technical universities, the formation of organizational abilities of future engineers.

© Тетяна Гура, Ірина Ріпко, 2016

Татьяна Гура, Ирина Репко

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАТОРСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ КАК НЕОБХОДИМОГО АСПЕКТА ЛИДЕРСКОЙ ПОЗИЦИИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация: рассматривается организаторская деятельность студентов как наиболее эффективный способ для выдвижения личности на лидерские позиции. Проблема формирования организаторских способностей исследуется на примере группы аспирантов Национального технического университета “Харьковский политехнический институт”. В статье предлагаются педагогические условия для формирования организаторских способностей у будущих инженеров в учебно-воспитательном процессе технического университета. Статья содержит предложения по повышению эффективности формирования организаторских способностей как необходимого аспекта лидерской позиции у будущих инженеров.

Ключевые слова: лидерская позиция, организаторская деятельность студентов, педагогические условия, учебно-воспитательный процесс в технических университетах, формирование организаторских способностей у будущих инженеров.

Tetiana Gura, Iryna Ripko

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Forming organizational skills as necessary aspect of leadership positions of future engineers”

Problem setting. The pace of development of our society, integration of education into the European education space, internationalization of engineering education have created real conditions for free choice of individual path and strategies of personal potential realisation, searching for ways of individual development. Forming future engineer's personality, who strives for a harmonious, fruitful work for the benefit of himself and society, is impossible without the development of organizational skills that are an important part of the leader's personality.

The problem of creating optimal conditions for the formation of student's leadership position, a future engineer in particular, is of significant importance. That is why leadership qualities, namely organizational skills, are the basis on which an individual's activity is built. It happens not only through individual inclinations manifestation, but also in terms of social and public significance, which is very important for the future direction of professional technical training.

Recent research and publications analysis. Many scientists have revealed interest in the formation of future engineers' identity, in particular, the formation of the organizational skills of future engineers and leaders. Alexander Romanovski in his monography highlights the psychological and pedagogical guidelines for the development of organizational skills of the future engineer-manager. Regarding this issue it is also worth mentioning Mikhail Fomin, who in his thesis research examines the structure of the contents of psycho-pedagogical training of future mechanic engineers, in particular the formation and development of their organizational skills. S. Reznik outlines in the thesis research the guidelines for developing management skills of future engineers at higher technical education establishments. N. Pidbutska in her thesis research defines pedagogical conditions of conflict culture formation of the future mechanic engineer, which is important for success in their organizational activities. A. Ignatyuk in his thesis research highlights the issues related to the professional self-improvement of future engineers. However, the authors do not pay proper attention to the im-

portance of forming organizational skills, necessary for the development of future leadership position of today's engineers. The importance and relevance of the topic have led to writing of this article.

Paper objective. To study the problem of forming organizational skills as a necessary aspect of leadership position of future engineers.

Paper main body. Organizational activities of students are regarded as the most effective method, bringing an individual to a leadership position. The authors proceed from the assumption that a group is a favorable environment for the formation and development of leadership qualities that underlie the leadership position, and that in more advanced groups the level of leaders' development is both quantitatively and qualitatively higher, and more diverse. The authors emphasize that the formation of leadership qualities of students, future engineers, is greatly influenced by study group, and that the development of an individual in a team, the formation and development of individual's leadership qualities depend on the content of activities, performed by the group and ways of work organization. In the study the authors choose organizational activity of future engineers as the most effective one for an individual's path to leadership. The involvement in organizing activities encourages to some extent the formation and development of leadership qualities and leadership position of most students, including those whose leadership qualities are subtly expressed.

The study examines organizational skills as a necessary aspect of the leadership position of future engineers. The authors conduct an experiment, studying leadership qualities of students and postgraduate students at NTU "KhPI". The research conducted has enabled them to make a scale of organizational skills of students. By analyzing it the authors have found that a low average level of organizational skills is prevailing among students.

Conclusions of the research

1. Organizational skills are a necessary component of future engineers leadership position, but these skills are not very well developed: only 20% of graduates have a high level of organizational skills.

2. It is necessary to develop teaching methods and technologies aimed at forming organizational skills of future engineers and leaders in the educational process. To build the organizational component of leadership position we offer the following pedagogical conditions, which will be further tested in the conditions of a technical college: the involvement of students into different types independent activity; the implementation of a system aimed at modeling professionally oriented situations and tasks; the organization of work focused on formation and development of organizational skills of students through mutual influence and interactions with other group members.

Постановка проблеми. Розвиток нашого суспільства, інтеграція освіти до європейського освітнього простору, інтернаціоналізація інженерної освіти створили реальні умови для вільного вибору особистістю шляхів і стратегії персональної самореалізації, пошуку варіантів індивідуального розвитку. Це обумовлює формування нового педагогічного мислення, нового підходу до побудови педагогічної взаємодії, творчої організації в різноманітних формах соціалізації особистості [5]. Виховання особистості майбутнього інженера, що прагне до гармонійної, плідної праці на користь і собі, і суспільству неможливо без розвитку організаційних здібностей, які є важливою складовою особистості лідера.

Для успішної діяльності майбутньому інженеру недостатньо володіти технічною компетенцією, потрібно ще й вміти проявити організаційні здібності, відчувати не тільки проблемну ситуацію, але й вміти впливати на неї, пристосуватися до об'єктивних чинників виробництва. Особливо значущою є проблема створення оптимальних умов для формування лідерської позиції студента, майбутнього інженера. Тому

лідерські якості, а саме - організаційні здібності - це той фундамент, на якому будується активність особистості не тільки з прояву її індивідуальних задатків, але і у сфері її соціально-суспільної значимості, що вельми важливо для майбутнього фахівця технічного напряму підготовки.

Аналіз основних досліджень. Багатьох вчених цікавили питання формування особистості майбутніх інженерів, зокрема, формування організаційних здібностей майбутніх інженерів-лідерів. Так, О. Романовський у своїй монографії висвітлює психолого-педагогічні основи формування організаційних здібностей майбутнього інженера-керівника [10]. Також в цьому контексті варто згадати М. Фоміну, яка у своєму дисертаційному дослідженні розглянула структуру змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів машинобудівного профілю, зокрема формування та розвиток їх організаційних здібностей [13]. С. Резнік обґрунтувала в своєму дисертаційному дослідженні основи формування управлінських умінь і навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах [8]. Н. Підбуцька у своїй дисертаційній роботі визначила педагогічні умови формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника, що важливо для досягнення успіху у його організаційній діяльності [7]. О. Ігнатюк в своєму дисертаційному дослідженні висвітлила питання, пов'язані з професійним самовдосконаленням майбутнього інженера [4]. Проте автори не приділяли належної уваги питанням важливості формування організаційних здібностей для становлення лідерської позиції майбутніх сучасних інженерів.

Тема нашої статті пов'язана з загальною концепцією формування національної гуманітарно-технічної еліти Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". У ній Л. Товажнянський, О. Романовський та О. Пономарьов чітко підкреслюють, що "сама висока професійна компетентність фахівців у гармонійному поєднанні з їх належною світоглядною і соціально-гуманітарною, насамперед, психолого-педагогічною та управлінською підготовкою, з прищепленням їм високої духовності, життєвих цінностей та ідеалів, морально-етичних принципів і переконань, здатні забезпечити відповідність наших випускників суспільним вимогам до якості інженерних кадрів" [12, с.19]. Важливість та актуальність теми і зумовили написання нашої статті.

Метою дослідження є вивчення проблеми формування організаційних здібностей як необхідного аспекту лідерської позиції майбутніх інженерів.

Виклад основного матеріалу. Підвищений інтерес до проблем формування лідерської позиції у студентів технічних університетів обумовлений стрімкими змінами в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства: економіки, політики, науки, освіти тощо. Це і визначає серйозну увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів до питань лідерства та лідерських здібностей особистості. Досліджуються найбільш сприятливі ситуації і умови для висування особистості на лідерські позиції, створюються методики формування лідерських якостей і розвитку лідерського потенціалу студентів [3].

Лідер існує в групі, його висуває колектив. Тому, саме колектив є сприятливим середовищем для формування і розвитку лідерських якостей, які є основою для формування лідерської позиції. Дослідження психолога Л. Уманського довели, що в більш розвинених групах, рівень розвитку лідерів вище як кількісно так і якісно, він більш різноманітний. У високорозвинених колективах формування і розвиток лідерських якостей особистості, а отже і формування лідерської позиції, відбуваються на-

багато швидше і ефективніше, завдяки діяльності лідерів-організаторів, які здатні адекватно відображати особливості групи і етапи її розвитку, стимулювати і заохочувати лідерство серед членів колективу [14].

На формування лідерських якостей у студентів, майбутніх інженерів, великий вплив має навчальна група. У період студентства особистість стикається з різними представниками молодіжної спільноти, яка неоднорідна і розрізняється в інтелектуальному і культурному плані. Одні студенти, демонструючи кращі зразки своєї поведінки, моральності та інтелекту, сприяють формуванню та подальшому розвитку лідерських якостей, становленню лідерської позиції, показуючи на власному прикладі необхідність прояву активності, ініціативності, самостійності, відповідальності. Інші представники студентської спільноти з негативними поглядами та принципами можуть негативно впливати на рівень формування і розвитку лідерських якостей, а отже і становленню лідерської позиції у своїх однокурсників. Для того щоб не відбувалося поширення негативних тенденцій, які заважають поступальному формуванню лідерських якостей та становленню лідерської позиції, процес входження особистості в студентську спільноту повинен контролюватися і керуватися професорсько-викладацьким складом. Безумовно, успіх впливу студентського колективу на процес формування лідерських якостей окремої особистості обумовлюється сукупністю її індивідуально-психологічних особливостей. У колективі, який нехтує особистісною своєрідністю студента, не враховує психологічну складову особистості, неминучі конфлікти. Атмосфера непорозуміння і неприйняття здійснює негативний вплив на особистість, яка, відчуває дисгармонію у стосунках з однолітками, не знаходить умов для свого творчого зросту, не зустрічає довіри, підтримки і допомоги в реалізації особистих планів. У цьому випадку колектив не може надавати позитивного впливу на формування та розвиток лідерських якостей та становлення лідерської позиції, пригнічуючи активність, ініціативність і прагнення особистості до самовираження. В результаті цього студент, який володіє достатнім лідерським потенціалом, не має можливості для його реалізації і, отже, не може вплинути на формування лідерських якостей і становлення лідерської позиції у інших студентів і передати їм зразки лідерської поведінки. Найчастіше це може статися через те, що студент, який має бажання стати лідером і володіє всіма необхідними для цього якостями, не є носієм тих цінностей, які прийнято в групі. Дослідження в психології показали, якщо в колективі є людина з відповідним соціально-психологічним настроєм до дії, але його норми і цінності не збігаються з нормами і цінностями членів колективу, то його не виберуть лідером [2]. Тому ми повністю поділяємо твердження Н. Жеребової, що для успішного психолого-педагогічного впливу навчального колективу на особистість студента, майбутнього інженера, необхідно спеціально створювати сприятливі умови для прояву індивідуально-творчих особливостей членів колективу. Це можливо в тому випадку, коли члени групи авторитетні для особистості, коли задовольняються лідерські потреби, а колективні та особисті інтереси окремого студента збігаються або не суперечать один одному.

На думку А. Зоріної, розвиток особистості в колективі, формування і розвиток її лідерських якостей залежать від змісту діяльності, до якої залучено колектив та від способів організації діяльності. Саме в діяльності проявляється лідер [3, с. 127]. Ми повністю поділяємо думку А. Зоріної. Діяльність студента технічного університету різноманітна. Вона включає навчальну, науково-дослідну та позааудиторну роботу,

але обов'язково всі види діяльності повинні супроводжуватись організаторською активністю майбутніх інженерів.

У нашому дослідженні ми зупинили свій вибір на організаторській діяльності майбутніх інженерів як найбільш ефективній для висунення особистості на лідерські позиції. Включення в організаторську діяльність покликане в тій чи іншій мірі сформувати і розвинути систему лідерських якостей та становлення лідерської позиції у більшості студентів, включаючи і тих, чиї лідерські якості виражені недостатньо. Організаторська діяльність вимагає від них прояву активності, ініціативності, вміння впливати на людей, домагатися їхньої прихильності і підтримки і при цьому поважати їх бажання, інтереси, прагнути зрозуміти і прийняти їх точку зору. Ми вважаємо, що чим більше різноманітних зв'язків особистості з колективом, тим інтенсивніше розвиваються і особистість, і сам колектив, впливаючи один на одного. У контексті формування і розвитку лідерських якостей та становлення лідерської позиції у студентів, майбутніх інженерів, найважливішим в цьому взаємному впливі є те, що, впливаючи на інших членів колективу, студент сам змінюється і формується в системі своїх способів мислення і поведінки.

На думку О. Романовського, організаційні здібності - це якість особистості, яка характеризує його вміння ефективно організувати спільну роботу людей, розподілити між ними конкретні завдання й забезпечити їх належне виконання [11, с. 39].

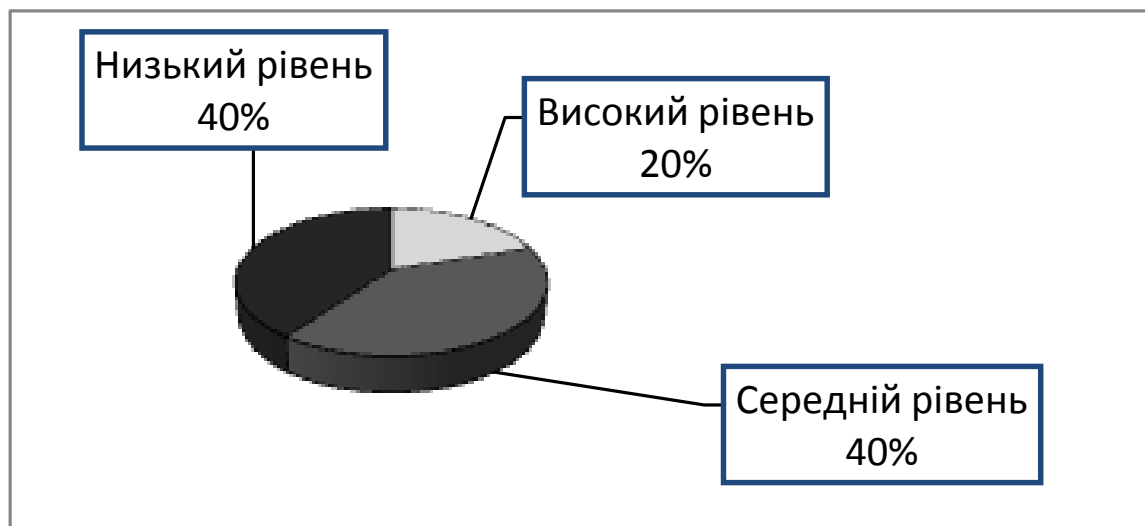
Тільки в діяльності проявляється лідер, тому організаторська діяльність студентів – це найбільш ефективний спосіб для висунення особистості на лідируючі позиції. Залучення до організаторської діяльності має сприяти формуванню та розвитку в тій чи іншій мірі лідерської позиції студентів, включаючи тих студентів, чиї лідерські якості виражені недостатньо. Організаторська діяльність студентів вимагає від них прояву активності, ініціативності, вміння впливати на людей, домагатися їхньої прихильності та підтримки і при цьому поважати їхні бажання, інтереси, прагнути зрозуміти і прийняти їх точку зору. [3, с. 127].

С. Мальована вважає, що організаторська діяльність включає комунікативні здібності, практичний розум, здатність заражати і активізувати інших, критичність, тактовність, ініціативність, вимогливість до себе і інших, наполегливість. Людина з організаторськими здібностями має потребу в організаторській діяльності, відрізняється орієнтацією у складних ситуаціях, наполегливістю в вирішенні питань, прагне очолити групу, організувати яку-небудь справу. При цьому С. Мальована надає поведінковий індикатор, яким характеризується організаційна діяльність особистості [6, с. 16]. Ми повністю згодні з визначеною характеристикою організаційних здібностей та визначенням поведінкового індикатора організаційних здібностей, тому що, дійсно, студент з високим рівнем організаційних здібностей відрізняється прагненням очолити групу, організувати справу; вміє давати розпорядження і розподіляти обов'язки; відрізняється активністю і бажанням активізувати інших; бачить загальну кінцеву мету та способи її досягнення.

У нашому дослідженні ми розглянемо організаційні здібності як необхідний аспект лідерської позиції майбутнього інженера. Нами був організований і проведений експеримент по дослідженню лідерських якостей у студентів, майбутніх інженерів. В дослідженні приймали участь тридцять студентів - 18 чоловіків та 12 дівчат віком від 23 до 25 років. Вони є аспірантами першого курсу Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (НТУ "ХПІ"). Методами дослідження були обрані анкетування та тестування. Анкетування проведено за трьома на-

прямами: лідерські якості, які сприяють успіху в роботі; лідерські якості, які визначають успіх сучасного лідера; лідерські якості випускника НТУ “ХПІ”, що найбільш значимі для опитуваних в майбутньому. Експеримент проводився під час навчально-виховного процесу на аудиторних заняттях з “Педагогіки вищої школи” в грудні 2014 року.

Результати анкетування показали, що у групі 20% респондентів вважають, що організаційні здібності найбільш необхідні для успіху в роботі; також аспіранти визначили, що ця якість необхідна у роботі сучасного лідера (20%), і ніхто з респондентів не визначив цю якість найбільш значимою для себе у майбутньому. Також 20% опитуваних визначили лідерство як вміння організувати взаємодію між людьми так, щоб кожен з них усвідомив як досягти поставленої лідером мети. 34% опитуваних оцінили рівень реалізації своїх організаційних здібностей під час навчання як високий, а 13% вважали низьким рівень реалізації своїх організаційних здібностей. Одержані дані підтверджують необхідність формування організаційних здібностей. Для підтвердження результатів анкетування ми також провели тест КОЗ-2. Обробка даних дослідження виявила, що 20% опитуваних мають високий рівень організаційних здібностей; 40% - середній та 40% - низький рівень організаційних здібностей. Аналіз рівня організаційних здібностей по результатам КОЗ-2 наведено на рисунку.

Рівень організаційних здібностей

Різниця між заявленим респондентами рівнем організаційних здібностей і фактично встановленим рівнем організаційних здібностей дозволяє нам зробити висновок про необхідність формування організаційних здібностей у майбутніх інженерів під час навчально-виховного процесу [9].

Варто зазначити, що дослідження організаційних здібностей у студентів НТУ “ХПІ” проводилися і раніше. Так, у статті Т. Гури викладалися результати експерименту проведеного серед студентів 4 курсу електромашинобудівного факультету НТУ “ХПІ” з дослідження організаторських умінь. В дослідженні взяли участь 120 студентів електромашинобудівного факультету. Для експерименту була використана методика виявлення комунікативних та організаційних здібностей (КОЗ – 1), до якої ввійшли 40 питань. Проведені дослідження дозволили скласти шкалу організаторських

здібностей студентів, аналізуючи її автор визначив, що серед студентів переважає низький та середній рівень розвитку організаційних здібностей – 78 %. Це говорить про те, що прояв ініціативи в суспільній діяльності та самостійності прийняття рішень недостатній, він - знижений. Авторка підкреслює, що організаційні здібності у студентів виявлені, тому є потенціал для їх подальшого розвитку та назріває необхідність планомірної роботи по формуванню та розвитку цих здібностей серед студентів електромашинобудівного факультету [1].

Між цими двома експериментами проміжок часу у 7 років, але результати ідентичні і говорять про низький рівень сформованості організаційних здібностей у майбутніх інженерів, а відповідно і про несформованість у них лідерської позиції.

Враховуючи одержані результати дослідження з формування організаційних здібностей у майбутніх інженерів пропонуємо у навчально-виховному процесі створити такі умови, а надалі апробувати їх в умовах технічного ВНЗ:

- по-перше, включення студентів у різні види самостійної діяльності, що сприяють розвитку особистісних організаційних здібностей, які є основою особистості лідера та сприяють формуванню лідерської позиції у майбутнього інженера;
- по-друге, використовувати в навчально-виховному процесі системи моделювання професійно-орієнтованих ситуацій та завдань, що вимагають від студентів власної оцінки, нестандартного підходу до їх розв'язання та привчають студентів до прояву організаційних здібностей та формування лідерської позиції;
- по-третє, організувати цілеспрямовану роботу з формування та розвитку організаційних здібностей у студентів шляхом взаємного впливу і дій на інших членів колективу для зміни і формування у самого студента системи інноваційних способів мислення та поведінки.

Проведене нами емпіричне дослідження дозволило визначити найбільш значущу групу складових лідерської позиції для випускників НТУ "ХПІ", серед яких однією з пріоритетних є організаційні здібності. Доведено недостатню сформованість організаційних здібностей в дослідній групі, що говорить про несформованість лідерської позиції у студентів. Тому проблема формування та розвитку організаційних здібностей у студентів технічних університетів в навчально-виховному процесі є актуальною і потребує подальшого дослідження.

На основі вищевикладеного ми можемо зробити **такі висновки:**

1. Організаційні здібності є необхідним компонентом лідерської позиції майбутніх інженерів, але ці здібності розвинені недостатньо: тільки 20% випускників мають високий рівень організаційних здібностей.

2. Необхідно розробити дидактичні методи та технології для формування організаційних здібностей у майбутніх інженерів-лідерів в навчально-виховному процесі. Для формування організаційної складової лідерської позиції студентів пропонуємо такі педагогічні умови, які в подальшому будуть апробовані в умовах технічного вузу: включення студентів у різні види самостійної діяльності; використання системи моделювання професійно-орієнтованих ситуацій та завдань; організацію цілеспрямованої роботи з формування та розвитку організаційних здібностей у студентів шляхом взаємного впливу і дій на інших членів колективу.

Перспективою подальших досліджень є встановлення механізмів формування лідерських здібностей у студентів технічних університетів в ході навчально-виховного процесу в технічному університеті та розробка практичних рекомендацій для формування лідерської позиції студентів.

Список літератури:

1. *Гура Т.В.* Розвиток комунікативних та організаційних здібностей студентів електромашинобудівних спеціальностей в умовах НТУ “ХПІ” / Т.В. Гура // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. - Запоріжжя. – 2007. - Вип. 44. – С. 154-158.
2. *Жеребова Н.С.* Лидерство в малых группах как объект социально-психологического исследования / Н.С. Жеребова // Руководство и лидерство. - Л.: 1973. - С. 54-63.
3. *Зорина А.В.* Формирование лидерских качеств у студентов в вузе: результаты эксперимента [Электронный ресурс]: Известия ВГПУ, - 2009. - №1. - С. 126-129. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskih-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezultaty-eksperimenta#ixzz3Rd19IE8H>
4. *Ігнатюк О.А.* Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: монографія / О.А. Ігнатюк. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2009. – 432 с.
5. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф.Г. Ващука. – Ужгород: ЗақДУ, 2011. – 560 с.
6. *Мальована С.П.* Методичні рекомендації з розвитку лідерських компетенцій / С.П.Мальована, І.Г.Родченко, А.П.Костирко; Донецьк: Донецький обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2012. – 32 с.
7. *Підбуцька Н. В.* Педагогічні умови формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника: автореф. дис. канд. пед. наук / Н.В. Підбуцька; Вінниця. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – 20 с.
8. *Резнік С. М.* Формування управлінських умінь і навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис... канд. пед. наук / С. М. Резнік; Інститут професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2007. – 20 с.
9. *Ріпко І.В.* Дослідження лідерських якостей у студентів технічних університетів: результати експерименту //Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: Зб. наук. праць. – Вип. 40 (93). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2015. - С. 481-487.
10. *Романовський О. Г.* Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: монографія / О. Г. Романовський. – Харків: Основа, 2001. – 311 с.
11. *Романовський О. Г.* Типологія лідерства: метод. посібник з курсу “Психологія управління” / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, К.В. Баженов, О.А. Ігнатюк; – Харків: ХДПУ, 2000. – 28 с.
12. *Товажнянський Л.Л.* Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХПІ” та шляхи її реалізації: навчально-методичний посібник / Л.Л. Товажнянський, О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов. - Харків: НТУ “ХПІ”, 2004. – 416 с.
13. *Фоміна М.В.* Структурування змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів машинобудівного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М.В. Фоміна; Вінниця держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 20 с.
14. *Уманский Л.И.* поэтапное развитие группы как коллектива/ Л.И.Уманский //Коллектив и личность. - М.: Изд-во “Наука”, 1975. - С. 77-87.

References:

1. *Hura T.* The development of communicative and organizational skills students electrical engineering specialties in terms of NTU “KPI” / T.V. Hura // *Pedahohika i psykholohiia formuvannia tvorchoi osobystosti: problemy i poshuky: Zb. nauk. pr. - Zaporizhzhia.* – 2007. - Vyp. 44. – S. 154-158.
2. *Zherebova N.* Leadership in small groups as an object of socio-psychological research / N.S. Zherebova // *Rukovodstvo i liderstvo.* - L.: 1973. - S. 54-63.
3. *Zorina A.* Formation of the leadership qualities of students in high school: the experiment results [Elektronnij resurs]: *Izvestija VGPU,* - 2009. - №1. - S. 126-129. Rezhym dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskih-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezultaty-eksperimenta#ixzz3Rdl9IE8H>
4. *Ihnatiuk O.* Formation of readiness of future engineers for professional self-improvement: Theory and Practice: Monograph / O.A. Ihnatiuk. – Kharkiv: NTU “KhPI”, 2009. – 432 s.
5. Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects: Monograph, / *Za zah. red. F.H. Vaschuka.* – Uzhhorod: ZakDU, 2011. – 560 s.
6. *Mal'ovana S.* Guidelines for the development of leadership competencies / S.P.Mal'ovana, I.H.Rodchenko, A.P.Kostyrko; Donets'k: Donets'kyj oblasnyj tsentr perepidhotovky ta pidvyschennia kvalifikatsii pratsivnykiv orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnykh pidpriemstv, ustanov i orhanizatsij, 2012. – 32 s.
7. *Pidbuts'ka N.* Pedagogical conditions of formation of the conflict culture of the future engineer of machine: Abstract of dissertation for the degree of Ph.D (pedagogical sciences) / N.V. Pidbuts'ka; Vinnytsia. derzh. ped. un-t im. M. Kotsiubyns'koho. – Vinnytsia, 2008. – 20 s.
8. *Reznik S.* Formation of managerial skills of future engineers in higher technical education: Abstract of dissertation for the degree of Ph.D (pedagogical sciences) / S.M.Reznik; Instytut profesijno-tekhnicnoi osvity APN Ukrainy. – K., 2007. – 20 s.
9. *Ripko I.* Research leadership qualities in students of technical universities: the results of the experiment: *Zb. nauk. prats'.* – Vyp. 40 (93). – Zaporizhzhia: Klasychnyj pryvatnyj universytet, 2015. - S. 481-487.
10. *Romanovs'kyi O.* Training future engineers to administrative activity: monograph. Kharkiv: Osnova, s. 311.
11. *Romanovs'kyi O.* Types of leadership: method. Guide to the course Psychology of Management. - Kharkiv, KhDPU, s. 28.
12. *Tovazhnians'kyi L.* The concept of formation of humanitarian and technical elite in NTU “KPI” and ways of its realization, Kharkiv, NTU “KhPI” s. 416.
13. *Fomina M.* Structuring content of psycho-pedagogical training of future engineers engineering: Abstract of dissertation for the degree of Ph.D (pedagogical sciences) / M. Fomina; Vinnytsia, derzh. ped. un-t im. M.Kotsiubyns'koho, s. 20.
14. *Umanskii L.* Phased development of the group as a collective / L.Y.Umanskii // *Kollektiv i lichnost'.* - M.: Izd-vo “Nauka”, 1975. - S. 77-87

Стаття надійшла до редакційної колегії 28.02.2016